

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку людства характеризується поширенням дії права на групи особистісних та суспільних відносин, які ще недавно були закритими для правового регулювання. Юридизація суспільних зв'язків та суспільних відносин у свою чергу впливає на розвиток самого права, обумовлюючи виокремлення в ньому нових інститутів та галузей. Однією з них є ювенальне право, що постає як відносно самостійна система ціннісно-нормативного регулювання, спрямованого на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації молодого покоління, на захист прав та інтересів дітей та молоді. Формування у системі права України нової галузі ювенального права та вивчаючої його науки зобов'язує окреслити місце нової дисципліни в системі наукового знання, її об'єкт та предмет, а також методологію дослідження.

У системі суспільного знання наука ювенального права є суміжною з такими науками, як інтегративна наука про молодь — ювенологія (ювентологія), соціологія молоді, історія та антропологія дитинства, педагогіка, психологія. В той же час, будучи наукою юридичною, вона займає певне місце в системі юриспруденції. Для його визначення важливе методологічне значення має висновок С. В. Поленіної про те, що фактично всі можливі випадки виникнення нових галузей права можуть бути зведені до двох основних: 1) поширення правової регламентації на ту частину соціальної дійсності, яка раніше не була об'єктом правового регулювання; 2) відбрунькування від однієї або декількох галузей права взаємопов'язаної сукупності норм (правових інститутів), що набули якісно нових властивостей [8, 71]. Щодо ювенального права України, наявними є обидва шляхи виникнення нової галузі, з очевидним переважанням другого, оскільки відносини за участю дітей та молоді на сьогодні регулюються конституційним, цивільним, сімейним, цивільно-процесуальним, трудовим, адміністративним, кримінальним, кримінально-процесуальним законодавством. Отже, наука ювенального права межує з відповідними галузевими науками і використовує їхні надбання і, водночас, збагачує їх своїми висновками. Додамо, що концепція як галузі, так і науки ювенального права лежить у площині загальнотеоретичної юриспруденції і виробляється її засобами.

Об'єктом науки ювенального права є сегмент правового життя суспільства, суб'єктом та центром якого прямо або опосередковано є підростаюче покоління — діти та молодь. Під категорією «правове життя» услід за О. В. Малько розуміються «усі види правового буття, власне процес правового усвідомлення соціальної дійсності, вся юридична діяльність державно-правових установ» [6, 12] із одним застереженням. На нашу думку, зважаючи на суб'єктну специфіку ювенального права, до правового життя в його ювенальному сегменті

належить правова діяльність і недержавних установ (якими є, наприклад, недержавні установи ювенальної юстиції).

Предмет науки ювенального права визначається як об'єктивні тенденції в існуванні та розвитку ювенального права в широкому сенсі цього слова, а саме: ювенально-правового регулювання, ювенально-правових відносин та інших актів правової поведінки, суб'єктів ювенального права тощо. Його «конструювання» залежить не тільки від нормативних та інших юридичних фактів, які вивчає та систематизує наука ювенального права, але й від того, на якому методологічному рівні стоїть конкретний дослідник, від його «включення» у процес пізнання ювенально-правової реальності, і, у відповідності до М. Вебера, — від того, які цінності він сповідує. Сучасна методологія базується на усвідомленні факту перебування дослідника усередині наочного досліджуваного ним світу. У зв'язку з цим предмет науки значною мірою є залежним від методологічних позицій автора.

Сучасне вивчення дитинства по суті своїй є інтердисциплінарним — розуміння його специфіки неможливе без застосування методології та відомостей антропології, генетики, культурології, демографії, педагогіки, етнографії, психології та інших наук [9, 125]. Методологія ювенально-правових досліджень визначається як багаторівнева система, що включає рівень парадигм, рівень підходів, рівень методів та принципів (які виступають як вихідні посилки методів), рівень концептів. Останні постають одночасно як результат дослідження та започаткування подальших досліджень. Будучи, як і юриспруденція в цілому, наукою суспільною, наука ювенального права поділяє її поліпарадигмальний характер. Визначальним моментом її методологічного інструментарію є специфіка підходів, тоді як методи та принципи дослідження в цілому є типовими для інших юридичних наук.

Соціально-еволюційна парадигма є відправним пунктом постановки та вирішення проблематики ювенального права. Ювенальне право — явище сьогодення — є результатом тривалого розвитку триединої соціальної реальності: ставлення суспільства до дітей і дитинства, різноманітних відносин між дітьми та дорослими та закріплюючої їх нормативно-правової сфери. Для ювенально-правових досліджень важливим є усвідомлення принципової єдності еволюції ставлення до дитини і, відповідно, формулювання правових норм щодо дитинства в людському суспільстві. В найширшому вигляді еволюційна тенденція включає постфігуративний (діти вчаться у предків), кофігуративний (діти та дорослі вчаться у сучасників) та префігуративний (дорослі вчаться у дітей) типи взаємовідносин між дорослими та дітьми [7, 322]. З точки зору Л. Демоза людство пережило таку зміну стилів у ставленні до дитини: інфантицидний, залишаючий, амбівалентний, нав'язуючий, соціалізуючий, допомагаючий [4, 84-86]. Ф. Арьєс доводить, що усвідомлення властивостей дитинства як особливої пори людського життя починається тільки у модерний час [1, 10]. Слід підкреслити, що еволюційні тенденції, виявлені вказаними вченими, є надто загальні і, будучи «перенесеними» на ґрунт правової історії, потребують уточнення та в деякому плані спростування.

Для вивчення ювенального права України доцільним є залучення цивілізаційного підходу в його стадіальному варіанті. Автор цієї статті стоїть на позиції визнання принципової єдності історичної долі України та європейської (західної) цивілізації. Отже, еволюція правового статусу дитини тут проходила ті ж стадії, що і в Європі в цілому, що робить можливим екстраполяцію висновків та положень щодо становища дитини в європейських країнах на Україну, хоча, зрозуміло, вона має бути досить обережною та добре обґрунтованою.

Інформаційний підхід у дослідженні ювенального права полягає в тому, що дитинство сприймається автором як пора дорослішання людини, змістом якої, серед іншого є засвоєння інформації щодо навколишнього світу та саму людину, її перетворення на систему цінностей, норм та установок (в тому числі — правових), вироблення стереотипів соціальної поведінки. У зв'язку із цим історія дитинства постає як послідовна, хоча й нелінійна еволюція інформаційних ресурсів, доступних дитині, способів оволодіння ними, можливостей для їх використання. Саме цей підхід дає можливість по-новому подивитись на типологію відносин між дітьми та дорослими, вироблену М. Мід, і зробити висновок про те, що вона носить еволюційно-накопичувальний характер. Інакше кажучи, виникнення нового типу відносин між поколіннями не ліквідує повністю попередній тип, залишаючи природно обумовлені та найбільш ефективні засоби соціалізації дитини. При цьому слід мати на увазі, що сучасний етап суспільного розвитку характерний тим, що досвід (в тому числі — правовий) попередніх поколінь нерідко не «спрацьовує» у суспільстві ризику, у зв'язку з чим його цінність неминуче зменшується. Стереотипи правової поведінки, які пропонуються минулим, є у більшості випадків непридатними для повсякденного життя в умовах сучасного суспільства ризику і не дають відповіді на питання про способи вирішення складних проблем, які стоять перед дітьми та молоддю сьогодні.

Специфіка предметного поля ювенально-правових досліджень обумовлює необхідність застосування виробленого психологічною наукою екзистенціально-гуманістичного підходу. Він проявляється в усвідомленні дитини як правової людини та правової особистості у процесі постійного розвитку — на філософсько-правовому рівні дослідження, самостійного, хоча й особливого, суб'єкта права у динаміці зміни його правових властивостей (правоздатності, дієздатності, деліктоздатності) — на рівні галузево-прикладних юридичних досліджень. Застосування екзистенціально-гуманістичного підходу багато що дає не тільки правовій ювеналістиці, але й загальній теорії права, оскільки створює віковий «зріз» правової реальності.

Екзистенціально-гуманістичний дослідницький підхід тісно пов'язаний з аксіологічним, передусім, орієнтацією останнього на людину як соціально-правову цінність [2, 13]. Зазначимо вихідну посилку цього підходу в ювенально-правових дослідженнях: кожна людина — родом з дитинства, кожна людина була або зараз є дитиною. Більше того, через свій інноваційний потенціал в сучасному суспільстві дитинство постає як найбільш значущий період у житті людини. Унікальні властивості дитинства (невинність, допитливість, вразливість, енергійність, сподівання) в наш час набувають характеру правових цінностей,

що юридично закріплені як на міжнародному, так і на національному рівні. В цій царині внесок ювенально-правових досліджень у загальнотеоретичну юриспруденцію виражається у створенні образу права як сили слабких. Як вказує американська дослідниця Т. Марш, жодна інша галузь права з такою силою не виражає гуманістичну сутність права як захисної системи — ювенальне право стоїть на сторожі прав найбільш вразливих та незахисних членів людської спільноти — дітей [10, XIX].

Важливого значення набуває для збагнення феномена ювенального права системний підхід. Розуміння права як різновиду соціальної системи давно увійшло до методологічного інструментарію юриспруденції. Загальна теорія систем та системний підхід дають можливість розглядати ювенальне право як відкриту об'єктивно-суб'єктивну систему соціального ціннісно-нормативного регулювання, основою якої є дитина, поведінкові моделі та акти за її участю, а метою — забезпечення її виживання, розвитку, соціалізації та участі у житті суспільства.

Рівень методів та принципів пізнання ювенального права включає загальнонаукові та спеціально-наукові методи та принципи. Серед них: метод діалектики, історичний, формально-логічний та порівняльно-правовий методи.

Метод діалектики застосовується в ювенально-правових дослідженнях у «зв'язці» із системним підходом та соціально-еволюційною парадигмою, якими він до певної міри обумовлюється. Його складовими виступають такі принципи, як об'єктивність та всесторонність дослідження, виявлення причин, джерел та наслідків досліджуваних явищ, їхніх внутрішніх суперечностей, зв'язків та відносин з іншими явищами. Так, за допомогою цього методу є можливим виявлення соціальних джерел ювенального права, його зв'язків з іншими соціальними нормативними системами (мораллю, релігією, звичаями), єдності та боротьби протилежностей (такими парами протилежностей є, наприклад, права — обов'язки дитини, юридична відповідальність — правовий захист дитини, правовий статус батьків — правовий статус дитини).

Дослідження ювенального права України в цілому та правового статусу дитини як його ядра є, на нашу думку, неможливим без звернення до історичних початків цих правових явищ, що обумовлює застосування історичного методу. Він включає такі прийоми дослідження: ретроспекція; історичне порівняння; історична аналогія; історична типізація; історична періодизація. Ретроспекція використовується для з'ясування початків сучасних правових явищ та процесів, що мають місце в ювенальній сфері суспільного життя. Зокрема, інститут захисту прав дітей має дуже давнє походження, хоча, зрозуміло, змістовне наповнення цього інституту є неоднаковим у різні історичні епохи. Прийом історичного порівняння дає можливість виявити спільне та відмінне у стилях ставлення до дитини у різних народів протягом однієї історичної доби та його еволюцію у певному суспільстві впродовж його існування. Прийом історичної аналогії дозволяє заповнити джерельні прогалини у вивченні правової історії дитинства. Наприклад, бідність матеріалу щодо правового статусу дитини у Київській Русі можна подолати за допомогою екстраполяції відомостей щодо

правового статусу дитини у сусідніх, цивілізаційно близьких, суспільствах. Нарешті, прийом історичної типізації дозволяє оцінити існуючі типології відносин між дітьми та дорослими, періодизацію історії ювенального права (Л. Ю. Голишева [3, 40]) та розробити власну.

Дослідження в галузі ювенального права за своєю природою та метою є частиною юридичної науки, тому воно не може обійтися без властивого юриспруденції формально-юридичного методу. Він включає аналіз, систематизацію та класифікацію на основі формальних підстав нормативних складових ювенального права, його джерел. За допомогою цього методу формулюються категорії та поняття науки ювенального права, здійснюється класифікація його норм та джерел, виявляються прогалини у нормативному регулюванні. Так, завдяки застосуванню формально-юридичного методу вироблена категорія ювенального проступку (протиправного діяння, вчиненого дитиною і не караного у разі його вчинення дорослим) та виявлений його склад [5, 129].

Порівняльний аналіз ювенального права може здійснюватись на різних рівнях: доктринальному, нормативному, інституційному, на рівні практичного застосування. Використання порівняльно-правового методу в дослідженні ювенального права має на меті визначити перспективи правової акультурації в Україні норм та інститутів зарубіжних систем ювенального права, організаційних інститутів, що відповідають за їх реалізацію. Система об'єктів, що піддаються порівняльно-правовому дослідженню, є багаторівневою і включає: цінності, доктрини, принципи, структуру, інститути, норми ювенального права, правозастосовні установи, зокрема ювенальну юстицію, а також відповідні навчальні дисципліни. Окремим предметом дослідження є співвідношення міжнародного, регіонального (інтеграційного) і національного ювенального права.

Насамкінець зауважимо, що зазначені підходи, методи та принципи наукового дослідження галузі ювенального права мають застосовуватись у комплексі, що дозволяє запобігти суперечності та спростуванню отриманих шляхом застосування різноманітного інструментарію результатів.

Література

1. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке: Пер. с фр. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. — 416 с.
2. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Пац. акад. внутр. справ України МВС України. — К., 2004. — 19 с.
3. Голишева Л. Ю. Российское ювенальное право: Монография. — Ставрополь: ЗАО «Пресса», 2004. — 182 с.
4. Де Моз Л. Психоистория. — Ростов н/Д: Феникс, 2000. — 512 с.
5. Крестовська П. М. Ювенальний проступок та ювенальна відповідальність // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2004. — № 3, ч. 1. — С. 127–131.
6. Малько А. В., Михайлов А. Е., Невзажай И. Д. Правовая жизнь: Философские и общесоциальные проблемы // Новая правовая мысль. — 2002. — № 1. — С. 4–12.
7. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения. — М.: Паука, 1988. — 256 с.
8. Полешина С. В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права // Правоведение. — 1975. — № 3. — С. 71–79.
9. Сапогова Е. Е. Культурный социогенез и мир детства: Лекции по историографии и культурной истории детства: Учеб. пособие для высш. шк. — М.: Академпроект, 2004. — 496 с.
10. Marsh T. Juvenile Law. — NY: T. Delmar, 2007. — XXXIII, 271 p.